

Fransk historiker om Corona-pandemin:

”Det mest tragiska sedan andra världskriget”

Intervjuare: *Joseph Confavreux*. Publicerad i *Mediapart*, 7 februari 2021.



Stéphane Audoin Rouzeau

Enligt historikern Stéphane Audoin-Rouzeau beror den oro vi känner nu på en kollektiv oförmåga att mäta, och omfatta, vidden av den moraliska och kulturella chock den pågående epidemin ställer oss inför.

Stéphane Audoin-Rouzeau är studierektor vid École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) och ordförande för Centre International de Recherche de l'Historial de la Grande Guerre i Péronne. Han har publicerat ett stort antal arbeten om första världskriget och om historisk antropologi om striderna och våldet under krig. Hans senaste verk *Une Initiation – Rwanda (1994-2016)* har nyligen publicerats av bokförlaget Éditions du Seuil.

Redan under den första nedstängningen i Frankrike intervjuade vi honom om möjliga och omöjliga paralleller mellan tider av krig och den pågående pandemin. Vi har nu ansett det vara av intresse att fortsätta diskussionen i ett läge när vi tycks ha hamnat i en tidsaspekt som på samma gång tycks ändlös och obestämd och med en kollektiv illusion om att det ska vara möjligt att återgå till den ordning som rådde innan, något som är typiskt för perioder av krig.

Hur ser du på det läge vi befinner oss i nu, ett år efter att pandemin SARS-CoV-2 startade?

Allt eftersom krisen fördjupas går det allt mindre att hävda att allt kommer att bli som förut och att denna parentes skulle vara över för gott. Den fråga jag ställer mig idag kan till synes förefalla enfaldig: ”Vad är det som pågår?” För efter att vi konstaterat att vi hamnat i en global pandemi har det inte sagts särskilt mycket: och den bedrägliga insikten är en del av problemet.

Min känsla är att vi i våra samhällen i väst upplever något oerhört tragiskt: av denna omfattning för första gången sedan andra världskriget.

Och svårigheten vi ställs inför är att särskilt vi i Västeuropa trodde oss vara skyddade för att en återkomst för historiens tragik i denna skala. Det tycks mig som om vi inte förmår, eller har oerhört svårt att göra det, identifiera det som vi verkligen är med om, för det som sker är inte lika tydligt som under ett krig, även om vi hamnat i en tidsaspekt – en uppfattning av tiden – som inte saknar likheter med de stora internationella konflikterna.

Detta blir så mycket mer påtagligt på grund av att de som för ordet i detta ämne, oavsett om det handlar om politiker, läkare, forskare, inte klarar av att förklara vad som är på väg att hända med våra samhällen. Och inte heller vi själva förmår göra det. I stället råder en diskurs baserad på idén om att ”hålla ut” tills den tidigare tillvaron äntligen kan återkomma. Detta bidrar antagligen till att skapa en märklig distans till det som händer, samtidigt som pandemin inte upphör att växa till både vad gäller varaktighet, dödlighet och effekter på ekonomisk, social och kulturell nivå ...

Vad menar du med ”tragisk upplevelse”?

Det första kriteriet anser jag vara konfrontationen med döden, i det här fallet i massomfattning. Vi börjar ju nu stå inför de riktigt höga siffrorna. Det som slår mig som historiker är att dödssiffran i USA redan är avsevärt högre än antalet dödade soldater under andra världskriget. Givetvis handlar det inte om samma typ av döda, de har inte dött på samma sätt och det är inte samma befolkningsgrupp, men när en tröskel på 400 000 döda överskrids är det ett viktigt fenomen.

Än värre: landets nye president har sagt att USA i slutet av denna månad, eller kanske lite senare, kommer att närma sig de sammanlagda förlustsiffrorna för både första och andra världskriget. Och om de dystra förutsägelseerna på längre sikt visar sig sanna kan landet komma att nå förlustsiffrorna i samtliga krig där USA varit inblandat från 1917-1918 till idag: dvs drygt 600 000 döda. Måste man inte se det som betydelsefullt?

Detta för oss över till frågan om att jämföra krig och pandemi. På högsta politiska nivå här i Frankrike används den krigiska vokabulären – i synnerhet den från första världskriget – inte längre på samma sätt som i början, något jag tycker är bra för jag håller fast vid att det vi nu upplever inte har något att göra med ett världskrig och de extrema våldsytringar det innebär. Ändå finns krigsvokabulären kvar, lite mer lågmält bara, bland många samhällsaktörer – politiker eller inte: antagligen för att den sortens ordval är de enda vi förfogar över för att ”erkänna”, ge något slags mening åt den tragiska situation vi hamnat i.

Den andra aspekten av det tragiska i krisen är känslan av ett *fatum*, ett öde som övergår vårt förstånd och tvingar oss till en fatalism, som vi förstås bekämpar med alla våra krafter, men utan att lyckas reducera en stor del av det okända, utan att kunna kontrollera en tid av ovisshet, och utan att vara säkra på att uppnå de resultat vi hoppas på.

Men vi förmår inte uttrycka denna tragiska dimension som ändå vilar över oss. Hela den förhärskande diskursen, oavsett om den är offentlig eller av mer intim karaktär, lyder under kravet på skönmålning, inriktad på ett behov av att få återgå till det som rådde ”tidigare”. Enligt min uppfattning är detta den stora kollektiva illusionen idag.

Befinner vi oss fortfarande i ”krigstid”, på samma gång ändlös och obestämd, som du talade om i den intervju vi gjorde under den första nedstängningen?

Så tycker jag det ser ut, och rent av än mer. Jag har haft tillfälle att fördjupa mig en del i denna fråga, framför allt genom de arbeten som publicerats nyligen av andra historiker som Nicolas Beaupré, och jag tror mig kunna bekräfta att vi idag kan se de spänningar som präglade åren under första världskriget. Spänningar mellan en mycket stark vilja att stänga den smärtsamma parentes, en strävan som bars upp av hoppet om att få återgå till den värld som fanns tidigare och en utbredd känsla att världen som sådan – individerna, livsstilar och arbetsformer, relationer – redan hade omvandlats och inte skulle bli som tidigare. Denna

motsättning mellan viljan att saker och ting skulle återgå till det gamla och en intuitiv känsla av att detta var omöjligt är ett av de förhållningssätt till tiden som uppstår i tider av krig – krig av större omfattning, förstås.

När man läser igenom vad en del läkare, som tagit på sig ”socialpsykologens roll”, skrev under eller efter första världskriget inser man att ”tidsuppfattningen” bland de sociala aktörerna 1914-1918 hade stora likheter med något vi kan känna igen idag. Först hade vi denna ”bräcka” i tidsuppfattningen som krigsutbrottet 1914 innebar och som den första nedstängningen innebar för oss – denna ”början” som vi ännu inte kommit över för denna tid av undantag är laddad med så många fler ”inledningar”: vi har tippat över i ”något annat”, som, om än oklart, går att jämföra med att gå ut i krig.

Och sedan har vi denna paradoxala känsla av att dagarna är oändliga men att tiden går mycket fort. Alla soldater i första världskriget upplevde detta, ända tills de tappade räkningen på vilket år det var, att de inte längre hade klart för sig hur lång tid som gått sedan förkrigstiden, att de inte längre mindes hur gamla de var, osv. Kriget medför en osäkerhet om tiden och det förefaller mig som om vi idag upplever något liknande.

Sedan i höstas har dessutom ytterligare en uppfattning om tiden tillkommit: den som handlar om väntan, och idag börjar det om med uppkomsten av nya virusvarianter. Allt eftersom hälsokrisen kompliceras och förlängs har vi tillfogat en upplevelse av ytterligare en tid, jämförbar med ”Det underliga kriget” [tiden före tyskarnas invasion av Frankrike 1940 då inga stridshandlingar förekom], som bestod av den märkliga och omtumlande väntan, som författaren Julien Gracq baserat hela sitt författarskap på, bland annat *En balkong i skogen*. Man visste att något skulle hända, men man visste inte när, i vilken form, eller exakt var. Denna väntan, på samma gång så oerhört mäktig och så oviss, är förlamande för alla och envar.

Till sist – och det har mycket att göra med upplevelserna av hela kriget – allt eftersom återgången till det normala hela tiden skjuts på framtiden upplever vi också att framtiden på sätt och vis försvinner, ett försvinnande som paradoxalt nog också inverkar negativt på vår dagliga tillvaro. En blockerad framtid förgör nuet. Det talas nu mycket om individuella psykiska besvär: hur mycket beror de på att det inte finns någon identifierbar framtid, vare sig på kort, mellan eller lång sikt? Ett levande nu är bara möjligt om också framtiden är levande. Och idag drar sig framtiden undan på ett sätt som i mångt och mycket liknar det som händer under ett långvarigt krig.

Jag är väl medveten om allt som gör det omöjligt att jämföra erfarenheterna av krig med den rådande pandemin och jag avstår gärna från metaforer som har med krig att göra. Men det är logiskt att vi frestas använda dem, för de tillhör de få verktyg vi har för att försöka ge någon mening åt de omtumlande saker vi upplever just nu.

Du påpekade också att ”det är genom att addera korta tidsperioder som man i själva verket klarar av en långvarig period av krig” och att man under första världskriget regelbundet sade till medborgarna att nu var det bara en fråga om några månader för att det skulle gå att acceptera en verklighet som skulle vara i flera år med flera miljoner döda ...

Utvägen att förklara att ”snart är det över” är en integrerad del av samhällen som drabbats av en lång och tragisk prövning. Pandemins svåra tid serveras i tunna skivor. ”Ljuset i änden på tunneln” talas det om hela tiden, trots att det bara verkar bli mer och mer avlägset. Under första världskriget var det på sättet som de som upplevde det kunde ”hålla ut”. Åtminstone till en början. För när den psykologiska utväg som gjort det möjligt för oss att se tiden an faller samman då kan det vara förtvivlan, rent av revolt, som tar över.

Den stora krisen i Frankrike 1917 med alla myterier handlade om just detta. Med den stora våroffensiv det hela tiden talades om hoppades man äntligen kunna bryta sig igenom fronten

och få slut på kriget. Men när detta misslyckades förstod var och en att man nu hade ytterligare ett år av krig framför sig, eftersom man inte gör något genombrott på hösten eller vintern. Visst var förlusterna enorma 1917 men ändå långt mindre än vid Verdun eller vid slaget vid Somme året före. Betydligt mindre också än 1915 eller 1918. Men det som skedde var att de uppoffringar som fordrats nu framstod som outhärdliga, trots att de rent objektivt var mindre än tidigare under kriget. Men något hade förändrats i den subjektiva känslan hos många av vad som var godtagbart och vad som inte var det.

Varför har det, snart ett år efter det att pandemin startade, bara blivit svårare att föreställa sig att krisen ska vara över trots att vi vet att epidemier tar slut?

Kanske för att vi har allt svårare att föreställa oss hela vidden av konsekvenserna av den kris vi är med om, konsekvenser som samtidigt är ekonomiska, sociala och kulturella. Att det inte bekvämt går att bedöma följderna av det vi upplever blockerar också föreställningen om en lösning på krisen.

Visst kan vi skriva historien om det som händer, dokumentera det som sker, svara för god journalistik, men som Raymond Aron sade kommer en historieskrivning av det som sker i nuet att sakna en full bedömning av konsekvenserna av händelsen. Kanske går det att göra ett objektivt arbete i realtid av lika solid karaktär som det framtida historiker kommer att åstadkomma, men det vi saknar är en uppfattning om följderna som bara kan göras med tiden. För att helt och hållet kunna bedöma det omedelbara nuet saknar vi kunskaper om dess framtid.

När det gäller vad som kommer att hända efter krisen kommer vi kanske att få uppleva ”Det glada tjugotalet” på samma sätt som efter första världskriget med den frigörelse av energi detta innebär, men det kommer också att bli den stund då vi fullt ut kommer att inse vilka misstag som begåtts och även fullt ut förstå vilka demografiska, ekonomiska, sociala och kulturella skador vi åsamkats ...

Vad menar du med ”kulturella skador”?

Samtidigt som jag är mycket medveten om att samhällsvetenskaperna inte duger mycket till vad gäller förutsägelser tycks det mig som att vi redan står inför en betydande kulturell chock. Före pandemin var våra västliga samhällen, i varje fall på kort sikt, fortfarande ganska säkra på sig själva: visserligen hade klimatkrisen börjat utså ett helt reellt tvivel, men den var ändå diffus och framför allt relativt avlägsen. Men vad gäller kritiken av våra sätt att leva och hållbarheten hos våra ekonomiska och sociala modeller verkar det som tidsfristen plötsligt kortats ned. Är inte det ett exempel på existentiell chock?

Vi har utsatts för, och utsätts fortfarande för, en obarmhärtig lektion i blygsamhet, trots att olika vacciner kommit så snabbt. Vi hade kunnat drabbas av – och kan fortfarande göra det – ett både mer dödligt och smittsamt virus och som kunde ha drabbat andra befolkningsskategorier än Covid 19, ungdomar och barn. Får man tro vissa specialister är dessutom denna pandemi antagligen inte den sista, utan kanske den första i en lång serie.

Det går därför inte att bortse från att vi haft tur i vår olycka. Denna oerhörda påminnelse om den osynliga bräckligheten i våra välorganiserade och ack så sofistikerade samhällen är inte oviktigt på det symboliska planet. Vår narcissism har utsatts för ett hårt slag.

Till den ”kulturella” chocken skulle jag vilja foga den moraliska och det sätt vi låtit många av våra närmaste gå under av viruset. För att tala med Norbert Elias har vi organiserat en radikal ”ensamhet av de döende” i aldrig tidigare skådad omfattning, utan att egentligen ägna det någon djupare reflektion, förefaller det mig. Man kan frukta, eller hoppas, att när krisen väl är överstånden kommer en granskning av hur vi agerat som mänskligt samhälle – som karakteriseras av att vara med dem som håller på att dö och sedan följa sina döda – att bli ett smärtsamt uppvaknande.

Frågor kommer också att ställas om hur vi prioriterat tryggheten för äldre personer i förhållande till livet för de yngre. Frågan ställs redan idag, men bara implicit. Men det är ett vanligt samhälleligt fenomen, bl a i tider av krig, att efter en exceptionell tid kommer man att vägra att gå med på det som man under en tid kunde godta. Och till och med att man vägrar detta med större kraft än vad man var villig att gå med på för ögonblicket.

Historiker och antropologer som ägnat sig åt första världskriget har visat att bakom siffrorna över döda och foton av förstörda anleten var fransmännens psyke hårt slitet av denna ovanliga period. Går det att göra några jämförelser med dagens oros känslor?

Det förefaller mig svårt att svara på den frågan eftersom vår diagnos av det psykiska tillståndet hos befolkningen, militär eller civil, i tider av krig eller inte, är starkt avhängigt av det sätt vi uppfattar denna aspekt vid ett givet tillfälle.

Under första världskriget, och även under det andra, var frågan om psykiska besvär inte något som hade samma plats på dagordningen som idag. Det är då lätt hänt att vi blandar samman förekomsten av psykiska problem med vår förmåga att bättre kunna urskilja och ta oss an dem.

Ändå tycks det mig nödvändigt att betona det omätbara avståndet mellan vad vi upplever psykiskt sedan ett år tillbaka och erfarenheterna av krig då det våld man utsätts för, och utsätter andra för, bryter sig in hos subjekten i förödande form för resten av livet, oavsett om det handlar om soldater eller civilbefolkning som ställs inför förlusten av de allra yngsta eller själva blivit måltavlor för våldshandlingarna. I dag står vi verkligen mycket långt från den sortens upplevelser. Därför tror jag inte att det går att överföra dagens händelser på vad tider av krig inneburit, och innebär, i form av trauman. Däremot går det inte att förneka en psykisk förslitning som är smärtsam.

Men går det ändå inte att se en viss parallell med sorgearbetet under en period då överdödligheten är betydande, även om de vi sörjer är betydligt äldre personer än under ett krig?

För att försöka mäta hur första världskriget påverkade befolkningarna i stort använde jag mig tidigare av begreppet ”cirklar av sorg”: hur många döda har man omkring sig samtidigt som man själv överlevt? Och omvänt, hur många har de som dött kastat ut i sorg omkring sig? Det som slår mig idag är att dessa sorgecirklar klart förstärks. Den statistiska ökningen av antalet döda i Covid utvidgar omgivningen av döda omkring var och en av oss. Detta är något avgörande och gör att alla sociala aktörer hamnar i pandemins ”verklighet”.

Denna alltmer påtagliga verklighet av pandemikrisen har likheter med vad som händer i krig. Med tiden blir alla alltmer drabbade, direkt eller indirekt, först en gång, sedan två och ibland mer. Vi vet att den ovanliga dödligheten just nu knappast drabbar de unga. Men å andra sidan har våra toleranströsklar inför döden förändrats åtskilligt jämfört med vad som var fallet för hundra år sedan. Och vad kommer då följderna att bli av denna så tydliga återkomst för döden – och risken att dö – i samhällen som vant sig av med tanken så till den grad att man ersatt den med en form av förnekelse?

Vad har slagit dig mest sedan vi sluppit ur den känsla av att ha blivit tagna på sängen som den första nedstängningen innebar, samtidigt som pandemin därefter ändå bara fortsatt med lika stor ovisshet?

Att erkänslan gentemot vårdpersonalen upphört. Under första nedstängningen applåderades det. Och vid paraden den 14 juli deltog en grupp vårdpersonal i skyddsutrustning och när de passerade den officiella tribunen reste man sig upp där och applåderade.

Men i juni när samma vårdanställda demonstrerade i Paris med krav på bättre materiella villkor för sin yrkesgrupp, hur många var det då som gick ut på gatorna och demonstrerade

tillsammans med dem? Och just nu då sjukhusens börda fortfarande är så tung verkar allt tal om hjältedåd ha upphört.

På samma sätt verkar det som om en annan tanke också den i stort sett gått upp i rök. Idén om att vi, när vi väl tagit oss ur detta undantagstillstånd, skulle bygga ett mer balanserat, mer rättvist, mer erkännansamt samhälle för undervärderade yrkesgrupper. Erkännans moral – denna så betydelsefulla hävstång för samhällelig jämvikt – blev inte långvarig.

Däremot översköljs vi av maningar till enighet men handlar inte det bara om försonliga besvärjelser som åkallas så mycket mer högljutt på grund av att man befärs att det när krisen väl är överstånden kommer att uppstå ett samhälle fyllt av harm, mer uppsplittrat än någonsin. Detta behov av maningar till ”nationell sammanhållning”, ”att stå upp för samhället” är förståeligt, men man kan undra om inte detta i själva verket kommer att hindra oss från att fullt ut förstå vad som pågått inför våra ögon och fullt ut förstå den tragik vi är i färd med att uppleva.

Översättning (från franska): Björn Erik Rosin

Se även:

[Vänsterpress om Coronapandemin – slutet av november 2020](#), [Vänsterpress om Coronapandemin – början av december 2020](#), [Vänsterpress om Coronapandemin – mitten av december 2020](#), [Vänsterpress om Coronapandemin – början av januari 2021](#), samt Susan Watkins: [Politik och pandemi](#)

Lästips: Av historikern Stéphane Audoin-Rouzeau (skriven tillsammans med Annette Becker) finns en mycket läsvärd bok om första världskriget i engelsk översättning:

